

Narastanje komunističkog pokreta u Jugoslaviji od sredine tridesetih godina i uspesi u borbi protiv reakcionarnih režima doprinose da se u KPJ izgradi koncepcija borbe za društveni preobražaj u kojoj nije moglo da bude mesta za političke kompromise, a pogotovu ne za prepuštanje avangardne uloge komunista bilo kome, pa ni intelektualnoj levici koja nije sagledavala mogućnost i potrebu revolucionarne akcije u presudnim događajima što su se nazirali.

Borba Augusta Cesarca za politiku KPJ bila je u stvari borba za realizovanje jugoslovenske koncepcije socijalističke revolucije, i zato u toj borbi nije moglo da bude odstupanja. Cesarec je to znao i u borbu je ulazio beskompromisno, svestan da će samo organizovana, uporna i dosledna borba omogućiti jugoslovenskim komunistima da izvrše zadatak u istorijskim okolnostima koje su se očekivale.

Vizija Augusta Cesarca bila je koncepcija revolucije za koju se zalagalo rukovodstvo KPJ na čelu sa Josipom Brozom Titom. Zorica Stipetić je uspela da kroz intelektualano poimanje revolucionarnog dela i misli Augusta Cesarca predstavi genezu koncepcije jugoslovenske socijalističke revolucije. Ako se u knjizi nađu i uzgredni problemi i ideje sa njihovim nosiocima, oni su tu da se bolje razume A. Cesarec i o njima se ne raspravlja. Stavljajući sve to u istorijski kontekst Zorica Stipetić ipak doprinosi da se prepoznaju polovi na kojima su se u datim okolnostima našli istaknuti pojedinci, grupe, organizacije ili pokreti. To je zapravo i kvalitet knjige koji će naterati generacije istoričara da se nad sadržajem zamisle i ponovo udubljaju. U zavisnosti od priznavanja ili negiranja postojanja koncepcije jugoslovenske socijalističke revolucije ova knjiga će nailaziti na prihvatanje ili osporavanje. Na istoričarima je da analiziraju i procenjuju, a svima koji je pročitaju pružiće istorijsko viđenje jedne revolucionarne vizije.

Slavoljub Cvetković

*BRANKO CARATAN, Teorije revolucije i socijalizam,
Zagreb 1982, 343 str.*

Ova veoma zanimljiva, poticajna i aktualna knjiga objavljena je u Biblioteci suvremene političke misli. Autor je u kratkom uvodu objasnio njen postanak kretanjima na području suvremene marksističke teorijske misli i marksističke političke teorije koja su aktualizirala rasprave o revoluciji. Na tom području decenijama je vladao zastoj, jer su rasprave o pitanjima revolucije, koje bi bile vođene u odnosu dijalektičke uzajamnosti marksističke teorijske misli i revolucionarne prakse proletarijata, jednako onemogućavali i praksa socijalne demokracije i praksa staljinizma. Stoga B. Caratan upozorava kako oni »svojim ukrućenim modelima socijalizma i revolucije nisu otvarali nova pitanja i nisu tražili odgovore od teorije«. Zbog toga i nije bilo neophodnih stvaralačkih poticaja prakse za razvoj teorije. Tako je i u slučaju reformizma i u slučaju staljinizma došlo na djelu do raskida između teorije i prakse, do prestanka autentičnog revolucionarnog mišljenja. U redovima socijaldemokracije dominiralo je shvaćanje marksizma kao objektivne, vrijednosno neutralne znanosti

na kojoj se ne može graditi program političke akcije. U slučaju staljinizma teorija je bila zatvoreni sistem iz kojeg se izvodila teorijska »razrada« bilo kojeg problema bez potrebe za istraživanjem stvarne situacije. Stoga su nova i prava pitanja u teoriji, naglašava B. Caratan, postavljali ljudi kao Gramsci na primjer, koji su se našli u izvanrednim okolnostima (robija), izolirani od partijskog aparata.

Monolitni model socijalizma, kako ga naziva Caratan, počeo je pucati 1948. godine, kada je Komunistička partija u Jugoslaviji odlučno krenula da brani svoju autentičnu revoluciju i pravo na vlastiti put. Rasprave zapadnih marksista poticale su također lomljenje modela dogmatskog marksizma tražeći odgovore na pitanja o sudbini socijalizma. U takvoj klimi javila se kao prirodna potreba za ponovnim čitanjem Marxa, Engelsa, Lenjina i niza drugih teoretičara i boraca za socijalizam, bez obzira na to je li njihov doprinos teoriji odnosno praksi pokreta bio pozitivan ili negativan. Na svojevrsan se način vraćalo izvorima, što je uvijek poticajno, a kako prilike pokazuju, izuzetno aktualno i za nas.¹

Metodu kojom pristupa problemima revolucije Caratan je također obrazložio u uvodu, upozorivši da »ponovno čitanje zahtijeva i napor da se njihovi spisi i djela shvate u kontekstu vremena, prostora, političkih i društvenih okolnosti u kojima su djelovali. Marksizam se ne može reducirati na analizu tekstova. Iscrpljivanje u takvoj analizi ima samo jednu manu, a ona se sastoji u tome da je takav pristup ahistorijski i da se time, uza svu moguću skrupuloznost, ponovo pada na razinu dogmatizma čiji se osnovni kvalitet i sastoji u tome da ahistorijski apsolutizira pojedine momente razvitka u vječne i univerzalno važeće postulate« (kurziv S. K.-O.).²

¹ Aktualnost permanentnog vraćanja izvorima marksizma pokazuje i rasprava koja se vodi danas o problemu evrokomunističkog usmjerenja pojedinih KP u Evropi, o odnosu prema sovjetskom putu razvoja kao obaveznom modelu za izgradnju socijalizma, te o pitanjima revolucionarnog subjekta, organizacione strukture komunističke partije i sl. (Usp. Okrugli stol na temu *Kriza marksizma?*, *Naše teme*, 11/1982, 1927—1952.) Dojam koji te rasprave o krizi marksizma ostavljaju na historičara mogao bi se sažeti ovako: Osim u sferi konkretne političke prakse, u sferi teorije previše se razgovara o marksizmu i Marxu na način kako ga tumače pojedini protagonisti, a premalo se vraća njegovim izvornim tekstovima i studiranju njegove znanstvene metode. Neka to ilustrira samo jedan primjer sa Okruglog stola »Naših tema«. Alain Meyer predbacuje Marxu kako je kod njega »jedan način proizvodnje slijedio za drugim, kao na paradi«, a uistinu u jednoj formaciji koegzistira više načina proizvodnje. Pri tom je zaboravio na Marxove epohe socijalne revolucije, kao razdoblja povijesnog, epohalnog prevrata u kojem se zbivaju promjene odnosa u društvu i u toku je proces prijelaza iz jedne epohe ekonomsko-društvene formacije u drugu. Ako se ispusti tako značajan element, onda se zaboravlja da se u toku razdoblja socijalne revolucije odvija proces izgradnje novih odnosa u kojemu se zaista prepleću i koegzistiraju elementi i starog i novog društva.

² U taj se odnos prema metodi izvršno uklapaju razmišljanja francuskog historičara Pierrea Vilara, profesora socijalne historije na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales u Parizu: »Ono što mi se ne čini 'marksističkim' jesu čisto teorijske tvrdnje bez veze sa realnim prikazivanjem problema koji se proučava, ili konkretan prikaz nekog problema bez ikakvog pozivanja na uopštavanje (pozitivistička istorija).« Vilar ističe: »po sto puta ponovljena teorija ničem nas ne uči, dok nas ništa ne ometa da teorijski promislamo problem koji je empirijski dobro proučen«, i veoma poučno upozorava: »Eto zato sam rekao da su neki istoričari više marksisti nego što misle, a drugi manje nego što veruju.« (Usp. Problemi izgradnje socijalne istorije, u rubrici *Razgovor sa stvaraoцем* u časopisu *Marksistička misao*, 4/1982, str. 189—210. Razgovor vodio Drago Roksandić.)

Caratan ističe da se zbog svega toga marksizam ne može proučavati kao povijest ideje koja doživljava različite interpretacije. Teorije revolucije, a posebno »marksizam kao teoriju socijalne revolucije«, treba stoga istraživati i pisati o njima u kontekstu povijesnih prilika i konkretne prakse, te vezati revolucionarnu praksu i teorijsku osnovu borbe za socijalizam u pojedinoj zemlji s cjelinom socijalizma kao svjetskog procesa.

Caratanova knjiga komponirana je kao niz, zbirka rasprava koje oko tri dijela, odnosno problema, razmatraju revolucionarne teorije i povijesnu praksu. Naslovi tih dijelova jesu: *Teorije revolucije i revolucionarna praksa, Kontroverze i Klasa i partija*. U prvom dijelu su rasprave: *Marxova teorija revolucije i suvremeni socijalizam*, koju je sam autor označio kao uvodnu, zatim *Marx i filozofija svjetske revolucije, Lenjin i revolucija, Geneze Lenjinove revolucionarne realne politike, Oktobar i suvremeni socijalizam i Titova alternativa*. U drugom su dijelu rasprave: *Lenjinova teorija i praksa diktature proletarijata, Deutscherov Trocki, Nova ljevica i strategija ljevice i Klasna demokracija i strategija socijalizma na Zapadu*. Treći dio sadrži rasprave: *Socijalistička revolucija i Lenjinova koncepcija partije, Hegemonija radničke klase i jačanje partije, Savez komunista i samoupravljanje i Samoupravljanje i politička znanost*.

Autor je u uvodu upozorio da se nakon »dužeg bavljenja temom revolucije« odlučio da u tematske cjeline sabere niz svojih, na raznim stranama već objavljenih, rasprava, ne prerađujući ih za ovu priliku, a ne za izradu zaokružene monografije. Rasprave su prvotno nastajale kao predgovori knjigama I. Deutschera, V. I. Lenjina i M. Teodorija, te kao posebni članci objavljivani u nekoliko časopisa. — Autor, međutim, nije nigdje označio kada je i gdje pojedini tekst objavljen. — Trebalo je uz radove, ili na kraju knjige, dati bibliografske podatke. Tim je pristupom B. Caratan odredio okvire svoje knjige — kao cjelovita monografija bila bi konzistentnija, dok kao zbirka rasprava mora nužno varirati, stavljati u različite odnose, pa i ponavljati osnovne teze, stavljajući ih u funkciju pojedine teme. No u knjizi postoji osnovna nit-vodilja koja povezuje sve teme u cjelinu — to je *socijalna revolucija proletarijata* — od zasnivanja teorije preko povijesne revolucionarne prakse koja neprekidno stvara poticajne izazove teoriji. A to je jedan od najvećih dokaza o životnosti marksizma, kad nije shvaćen ni kao monolit ni kao dogma. U svakom slučaju Caratanova je knjiga dobrodošla, jer nam olakšava da se na jednom mjestu informiramo o njegovim radovima koji se bave tako značajnim pitanjima socijalizma, te da s pomoću bogatog znanstvenog aparata ostvarimo i dublji uvid u one probleme koji nas posebno zaokupe, da se vratimo izvorima. Za čitaoca koji je po obrazovanju i vokaciji historičar, a posebno historičar proleterskog pokreta, ova je knjiga bliska upravo zbog svoga *historijskog pristupa* problematici.

Bilo bi veoma teško, gotovo nemoguće, u okviru ovog prikaza spomenuti sve relevantne probleme kojima se B. Caratan bavi. Stoga neka mi bude dopušteno da o njima izvijestim po liniji svoga istraživačkog interesa. A to je marksistička teorija revolucije, od osnove koju su joj dali Marx i Engels, preko Lenjinova doprinosa i onoga što možemo zvati doprinosom Tita i jugoslavenske revolucije izraženog u povijesnoj revolucionarnoj praksi jugoslavenskog proletarijata, kako bi rekao Kardelj.

B. Caratan čisti osnovne kategorije marksističke teorije revolucije od naslaga

vremena, da bi nas vratio izvornim Marxovim terminima kao što su socijalna revolucija, politička revolucija, subjekt revolucije, svjetska revolucija.

U raspravi *Marxova teorija revolucije i suvremeni socijalizam* Caratan polazi od teze da su bitne dimenzije teme o putovima i proturječjima socijalizma sadržane u Marxovoj teoriji revolucije, shvaćene u njenom najširem smislu kao socijalne revolucije, što znači radikalne transformacije svih društvenih odnosa. Dodaje, da pri tom ne smijemo zaboraviti ni na pojam revolucije u užem smislu, političku revoluciju, koja je u socijalnoj sadržana, kao početni čin osvajanja vlasti.

Zatim pratimo genezu Marxove teorije revolucije koja, kako upozorava Caratan, nastaje u dvije faze, odnosno prolazi kroz dvije razvojne etape.

U prvoj fazi formiranja svoje teorije Marx gradi na iskustvu velike francuske revolucije, koju su on i Engels označili u *Njemačkoj ideologiji* »najkolosalnijom revolucijom za koju se zna u historiji«, a posebno na iskustvu komunističkih revolucionara (babuvista i blankista), definirajući revoluciju kao izraz socijalnog revolta. Među te utjecaje epohe buržoaske revolucije u Francuskoj (1789—1848) ulazi i koncepcija permanentne revolucije shvaćene kao produžavanje revolucionarnog procesa i nakon što su zadovoljeni interesi buržoazije da bi se zadovoljili interesi radnih masa. Marx je ideju permanentne revolucije prihvatio upravo u tom smislu, ali je zbog Trockoga Staljin taj termin izbacio iz upotrebe, iako se koncepcija permanentne revolucije u Marxa razlikuje od one u Trockoga. Od francuskih revolucionara potječe ideja o revolucionarnoj diktaturi shvaćenoj kao diktatura elite. Marx tu čini bitan obrat jer u svojoj teoriji uvodi čitavu klasu kao nosioca revolucionarne diktature — diktature proletarijata. *Proletarijat tako postaje subjekt revolucije*. U prvoj fazi razvijanja teorije revolucija je i za Marxa i za Engelsa isključivo nasilna.

U drugoj fazi Marxova teorija revolucije doživljava bitnu promjenu — Marx dolazi do srži problema jer revoluciju definira kao *zakonitu posljedicu razvitka kapitalizma*. To ujedno znači i radikalni raskid sa svim predmarksističkim teorijama revolucije, kako ističe Caratan. Revolucija prestaje biti urota, vanjski napad na kapitalističku državu, akcija koja se može pokrenuti u bilo kojem momentu. Ideja revolucije dobiva znanstveno utemeljenje, ona postaje unutrašnji moment razvitka kapitalizma, u toku kojeg se stvaraju pretpostavke za njeno ostvarenje. To je točka na kojoj Marx radikalno raskida sa svim predmarksističkim teorijama revolucije. Na njoj se također začinju svi sporovi oko problema revolucije, koji još i danas traju, upozorava Caratan. Ovamo ulazi, kao jedno od prvih, pitanje odnosa kapitalističkog razvitka i njegove zrelosti za revoluciju, kada tu revoluciju treba početi, kada su za nju ispunjeni uvjeti — kad kapitalizam završi puni krug svog razvitka ili možda ranije? Tu je i pitanje mogućnosti djelomičnog ili potpunog preskakanja kapitalističke faze u razvitku društva, aktualno i danas, posebno s obzirom na zemlje Trećeg svijeta.

Diferencijacije u socijalističkom pokretu zbivale su se na različitim odgovorima na pitanje zrelosti društva za revoluciju. U reformističkoj struji, koja je u teoriji polazila od revizionizma, prihvaćen je mehanicistički pristup tom pitanju, oslonjen na Bernsteinovu teoriju sloma. Revolucija je očekivana kao neka vrsta prirodne katastrofe, totalnog sloma kapitalizma u trenutku kad budu dovedena do vrhunca njegova unutrašnja proturječja. Iz takvog teorijskog

stava razvila se praksa po kojoj ne treba ugrožavati funkcioniranje kapitalističkog društva, a radnički se pokret može boriti samo za reforme unutar njega. U takvoj koncepciji revolucije nestaje potpuno uloga subjektivnog faktora. Caratan upozorava da je i staljinizam njegovao jednu varijantu mehanicizma, samo optimističke prirode.

Lenjinov teorijski doprinos i praksa ruskog Oktobra daju drugi odgovor na pitanje zrelosti za revoluciju — treba je ostvariti, ne čekajući zrelost kapitalizma, ondje gdje je najslabija karika u lancu imperijalizma. U toj svojoj koncepciji Lenjin se nadovezuje na Marxa, koji je zajedno s Engelsonom u više navrata razvijao tezu o mogućnosti revolucije na periferiji globalnog kapitalističkog sistema, konkretno u Rusiji.

Da bi se do kraja shvatila Marxova teorija, ne smije se od nje stvarati neprikosnoveni, zatvoren i za sve prilike važeći model. Caratan ističe da je pogrešno uopće govoriti o nekom Marxovom zatvorenom teorijskom modelu revolucije, pozivajući se na samog Marxa koji se branio od toga da je njegova teorija nathistorijska ili neki otpirač za otključavanje povijesnih pojava, jer se, kako Marx kaže, njegova »historijska skica geneze kapitalizma u zapadnoj Evropi« ne može pretvarati u neku »filozofsko-historijsku teoriju općeg kretanja, sudbinski propisanu svim narodima, ma kakve bile historijske okolnosti u kojima se oni nalaze [...]«.

Posljedica mehanicističkog pristupa Marxovoj teoriji vidi se i na interpretaciji njegovog *Predgovora za prilog kritici političke ekonomije*, koji se najčešće shvaća tako da u *svakoj pojedinoj zemlji* moraju biti *ispunjeni svi preduvjeti za revoluciju*, što ukazuje na to da će se to najprije zbiti u zemljama gdje su proizvodne snage najrazvijenije, a u zemljama nerazvijenog kapitalizma revolucija je preuranjena, odnosno može biti samo blankistička urota. Caratan posebno ističe da takve interpretacije, koje osporavaju socijalizam uspostavljen revolucijama u zemljama nerazvijenog kapitalizma, u krajnjoj liniji znače distanciranje od svake revolucionarne djelatnosti. Marxova teorija revolucije, onako kako je oblikovana konačno, odnosi se na cjelokupnu društvenu formaciju kapitalizma, koja je svjetskohistorijska pojava, kao što je i komunizam svjetskohistorijski pokret, a revolucija univerzalna, globalna, svjetska. No to istodobno znači da *svjetska revolucija nije istovremeni pothvat*, ona je proces u kojem se ostvaruje poraz kapitalizma kao svjetskog sistema i to u njegovom centru. Tako su svjetsku revoluciju shvaćali Marx, Engels i Lenjin. Staljin je, kako kaže Caratan, »internacionalne koordinate socijalizma« zamijenio »sintagmom socijalizma u jednoj zemlji«, a svjetsku revoluciju podredio rukovođenju iz jednog centra revolucionarnog pokreta za čitav svijet.

Pitanje revolucije kao svjetske, socijalizma kao svjetskog procesa, danas je veoma aktualno upravo zbog povijesnih iskustava, da su se revolucije događale na periferiji svjetskog kapitalističkog sistema, a da je kapitalizam snažno razvio raznovrsne obrambene mehanizme. Javlja se kao problem revolucionarne strategije, sudjelovanja u epohalnom revolucionarnom procesu. Tu su značajna iskustva dosadašnjih uspješnih revolucija. Čini nam se da je izuzetno značajno iskustvo jugoslavenske revolucije koja se, kako naglašava Caratan, prošavši kroz tešku školu konfrontacije sa staljinizmom, prva oslobodila iskušenja da svoj primjer nudi drugima. Pravilo je da su uspjele autentične, originalne revolucije, koje nisu slijedile neki tuđi model već su stvarale vlastitu revolucionarnu praksu.

Za svjetski proces socijalizma posebno su značajne revolucije u Trećem svijetu i izgledi socijalizma na Zapadu, smatra Caratan. U zemljama Trećeg svijeta zbiva se veza između nacionalnooslobodilačke borbe i borbe za socijalizam, koja se izražava kao snažno prodiranje socijalističkih tendencija kroz nacionalnooslobodilačke revolucije. Druga pojava od osobitog značenja jest evrokomunistička orijentacija, kao pokušaj stvaranja vlastite strategije revolucionarnih promjena, u skladu s uvjetima u pojedinoj zemlji. Caratan svoja razmatranja Marxove teorije zaključuje ocjenom da će ta strategijska orijentacija imati većih izgleda ako se praktično stavi u vezu s revolucionarnim procesima u zemljama Trećeg svijeta, kao što socijalizam u tim zemljama nema izgleda ako se izolira od procesa koji se događaju u radničkom pokretu visokorazvijenih zemalja.

Za svakoga tko se želi upoznati s Marxovim pogledima, s misaonim procesom u toku kojega on u neprekidnoj korespondenciji s praksom stvara osnove svoje teorije socijalne revolucije proletarijata, ova je Caratanova rasprava pravi vodič. Pokazuje nam, podsjeća nas, kako je Marxova teorija živo utkana u naše danas, ali samo onda ako je pratimo u osnovnom toku velike rijeke epohalnog socijalnog prevrata, a ne u mrtvim rukavcima dogme.

U raspravi *Marx i filozofija svjetske revolucije* Caratan analizira knjigu Franza Mareka *Filozofija svjetske revolucije* i polemizira s njom, ocjenjujući je više digestom teorija revolucije u okviru marksizma i oko njega, a ne malom antologijom, kakvom je smatra sam autor. Caratan Marekovu izlaganju problema teorije revolucije nalazi nekoliko značajnih zamjerki. To je u prvom redu Marekova teza da postoje dva »modela« revolucije: Marxov i Lenjinov, jer smatra da su Marx i Engels očekivali pobjedu revolucije u industrijskim, razvijenim zemljama, dok je Lenjin razvio teoriju o mogućnosti pobjede revolucije u zemljama na periferiji svjetskoga kapitalističkog sistema. Caratan upozorava da su Marx i Engels uvijek govorili o ekonomsko-društvenoj formaciji kao o svjetskom sistemu, da su uvijek mislili na cjelinu takve formacije u globalnom prostoru, a ne na prostor pojedine zemlje, za njih su i komunizam i proletarijat također svjetskohistorijske kategorije. Iz toga proizlazi i svjetskohistorijski karakter komunističke revolucije. Caratan također ističe da su »Lenjinova razmišljanja o revoluciji u bitnom aspektu bila unutar Marxove teorije revolucije«, što nije potcjenjivanje Lenjinova doprinosa, već ocjena da Lenjinov doprinos teoriji proleterske revolucije stoji unutar Marxova esencijalnog razmišljanja o revoluciji, »unutar njegovog dijalektičkog jedinstva objektivnog razvitka i revolucionarnog ljudskog aktiviteta« (kurziv S. K.-O.). Korekciju Lenjina čine zapravo Staljin i Buharin u polemici s Trockim pretvarajući njegovu tezu o mogućnosti pobjede političke revolucije (osvajanje vlasti) u jednoj zemlji u tezu o mogućnosti izgradnje novih ekonomsko-društvenih odnosa u jednoj, izoliranoj zemlji.

Posebno se čini značajno Caratanovo upozorenje da »model« nije najsretniji termin, »jer svaka uspjela revolucija bila je 'model' samo za sebe, a neuspjele su često pokušavale slijediti neki raniji 'model'«.

U raspravama *Lenjin i revolucija*, *Geneze Lenjinove revolucionarne realne politike* i *Oktobar i suvremeni socijalizam* Caratan se bavi teorijskim pretpostavkama i praksom ruske revolucije.

Lenjinov doprinos socijalizmu kao svjetskom procesu Caratan vidi u njegovu teorijskom doprinosu strategiji i taktici borbe za socijalizam i u njegovu doprinosu pobjedi revolucije u Rusiji. Ističe posebno da je Lenjin, zbog specifičnih okolnosti u kojima se zbiva revolucija, bio koncentriran na problem revolucije kao preuzimanja vlasti, ali ga je uvijek promatrao u kontekstu cjeline programa socijalne revolucije (Lenjinov termin »socijalna revolucija proletarijata«). Zato je za Lenjina ruska revolucija, ostvarena na periferiji kapitalizma, bila prethodnica, signal za najavu revolucije u razvijenim zemljama Zapada, jer je viši oblik socijalnih promjena ostvarenih tamošnjim revolucionarnim procesom smatrao za korektiv ruske revolucije u sadržajnom smislu. To dokazuje kako je Lenjin svjetsku revoluciju smatrao epohalnim procesom, za razliku od Trockoga koji je u njoj vidio jedinu mogućnost opstanka ruske revolucije. Caratan to naziva Lenjinovom teorijskom nadmoćnošću, koja je vidljiva i u svim praktičnim rješenjima: »Lenjin je upravo zahvaljujući svojoj teorijskoj snazi bio u stanju da u jednoj revoluciji na periferiji svjetskog kapitalizma opterećenoj nerazvijenošću zemlje stalno prati magistralnu liniju razvitka svjetske revolucije.«

Značenje Lenjinove koncepcije partije revolucije jest u tome što partiju smatra dijelom samodjelatnosti klase, teorijskom i praktičnom avangardom masa u borbi za pobjedu revolucije. Lenjinove teze o odnosu klasnog i nacionalnog programatski su koncepti trajne vrijednosti za proleterski pokret. Caratan upozorava da je Lenjin nacionalni program marksizma izrazio kao punu ravnopravnost i pravo samoodređenja za sve nacije i kao sjedinjenje radnika svih nacija.

Ocjenjujući doprinose ruskog Oktobra općoj borbi za socijalizam, inspirirane uglavnom Lenjinovim teorijskim i političkim djelom, Caratan upozorava na neka pitanja koja su i danas aktualna kao i tada: *razrada teorije revolucije, odnos klase i partije, odnos klasne borbe i nacionalnog pitanja, diktatura proletarijata kao politička samoorganizacija radničke klase u državu tipa komune*. Pri tom upozorava na problem dugotrajne borbe s kontrarevolucijom i intervencijom za održanje rezultata same političke revolucije što je udaljivalo mogućnosti za realizaciju programa socijalne revolucije. Za razliku od Lenjina, koji je to ocjenjivao kao privremena odstupanja, Staljin i njegovi sljedbenici napravili su iz toga nove principe socijalizma, petrificirane u dogmu. Za historičare jugoslavenskog radničkog pokreta posebno zanimljivom temom Caratan se bavi u raspravi pod naslovom *Titova alternativa*. Već u uvodu studije upozorava na jednu zajedničku odliku revizionizma i staljinizma kad je riječ o interpretaciji uloge ličnosti u historiji — isticanje mehanicističke interpretacije na račun dijalektičkog pristupa. Težište se stavlja na objektivnost toka povijesnih procesa, dolaska revolucije, a djelatnost klasa, partija, pojedinaca — kao da je izbačena iz povijesti. Pojedinci pak imaju na raspolaganju uvijek jedno i jedino moguće rješenje u tom neumitnom toku povijesnih procesa i samo na njega mogu utjecati. Takve su interpretacije nastale, upozorava Caratan, u nastojanju da se pred osporavanjima obrani zakonomjernost dolaska socijalizma.

Nasuprot tome on postavlja niz pitanja o tome nije li kreacija velikih ličnosti u nekom trenutku presudna za određivanje osnovnog pravca u toku povijesnih zbivanja, daje li nam povijest uvijek baš samo jednu mogućnost — ili se i u revolucionarnim situacijama mogu praviti izbori: »Da li se društvene krize

uvijek s mehaničkom sigurnošću pretvaraju u revolucionarne prevrate ili se krize mogu okončati, na primjer, s fašizmom umjesto sa socijalističkom revolucijom? Jesu li revolucionarni pokreti zaista bezlični ili se pamte i po svojim velikim akterima koji su bili najzaslužniji za njihov uspjeh?»

Caratan daje odgovor na ta pitanja — kad se odlučivalo o usmjeravanju revolucionarnog procesa, o sudbini revolucije, uvijek je bila presudna akcija glavnih protagonista. Kao primjer navodi Lenjina, koji je inzistirao na partiji novog tipa u vremenu kad većina nije vidjela da postoji bitna povezanost između pretpostavki revolucije i određene koncepcije partije.

U takve koordinate stavlja i Titov primjer, tražeći bitne odluke koje su usmjeravale pokret ka pretpostavkama revolucije. Nalazi ih u Titovoj borbi protiv općobaveznog modela revolucije, u izgradnji KPJ u partiju revolucije, u traženju vlastite revolucionarne strategije. Povijesni je rezultat tog nastojanja autentična jugoslavenska revolucija i sposobnost jugoslavenske komunističke avangarde da se s takve pozicije odupre pritisku staljinizma i bori za pravo na samostalnost komunističkih pokreta i njihovu odgovornost za revolucionarni proces u svojoj zemlji. Iz takvog pokreta, a s takvom ličnošću na čelu, mogla se onda i roditi misao o nesvrstanosti, koja širi platformu borbe za socijalizam uključujući oslobodilačke pokrete zemalja Trećeg svijeta u taj svjetski proces, zbog toga što antikolonijalni i nacionalnooslobodilački pokreti ubrzavaju eroziju kapitalizma u globalnim razmjerima.

Pod zajedničkim naslovom *Kontroverze* Caratan razmatra procese u međunarodnom radničkom pokretu koji su izraženi traženjem nekih novih ili drukčijih rješenja na tragu marksističke revolucionarne teorije u njenom osnovnom toku ili korekcijama koje već izlaze iz njega.

Raspravlja o *Lenjinovoj teoriji i praksi diktature proletarijata* s aspekta odnosa prema socijalističkoj demokraciji, proleterskoj državi i političkom sistemu u državi prijelaznog perioda, o kontroverzama koje prate Lenjinovu političku teoriju, upozoravajući na očiti »raskorak između velikih ideala socijalizma i više nego skromnih mogućnosti za njihovu realizaciju« što je proizlazilo iz objektivno-historijske pozicije ruske revolucije koja se borila za održanje. Vrlo je zanimljiva i rasprava o *Trockom* kojoj su povod Deutscherove interpretacije te ličnosti. Caratan prati idejno oblikovanje Trockoga, njegovu revolucionarnu praksu i aktivitet, polemizira sa sudovima Deutschera koji uzroke staljinizma traži u Lenjinu, dokazujući da je mnoge koncepcije Trockoga uistinu razvio i realizirao Staljin. Razmatra koncepciju permanentne revolucije u Trockoga, koja se bitno razlikuje od Marxovih i Lenjinovih shvaćanja tog pojma. Čini se posebno značajnim Caratanovo upozorenje da je teorija u Trockoga često intelektualna konstrukcija, a revolucionarna praksa zasebna djelatnost, kao i ocjena da je Trocki zatajio u nekoliko važnih strategijskih pitanja — u koncepciji revolucije, u organizacionom pitanju i na odnosu klase i političke superstrukture.

Rasprava *Nova ljevica i strategija ljevice* na zanimljiv način prati lijeva ponašanja i postupke u procesu borbe za socijalizam, takođerzani lijevi radikalizam. Povijest formiranja novih ljevica prati od vremena koje je početak kraja epohe staljinizma 1948, preko 1968. pa do evrokomunizma, prikazom teorijskih osnova i prakse. Smatra da je upoznavanje nove ljevice pretpostavka za određivanje

kontinuiteta radikalnog ljevičarenja kao pojave ali i za odnos prema cjelini socijalističkog pokreta.

Problemima *Klasne demokracije i strategije socijalizma na Zapadu* Caratan je također posvetio posebnu raspravu. Riječ je o pitanju demokracije kao fundamentalnom u revolucionarnoj strategiji. Prateći pokrete proletarijata u povijesti uočavamo da su uvijek imali u sebe ugrađene elemente klasne demokracije, čak i onda kada ti elementi nisu bili dalje razvijani u pobjedonosnoj revoluciji. Tu je i pitanje diktature proletarijata, koja se u našoj revoluciji ostvaruje u specifičnom obliku klasne demokracije izražene socijalističkim samoupravljanjem. Što se tiče strategije komunističkih pokreta na Zapadu, posebno evrokomunizma, nije toliko bitno pitanje hoće li zadržati pojam diktature proletarijata, koliko pitanje kako će realizirati klasne organe upravljanja same radničke klase. Bitno je da u svakoj strategiji socijalizma ostaje osnovna uloga radničke klase, jer ona jedina kao cjelina ima motivaciju za rušenje kapitalizma i mora ostati subjektom borbe za socijalizam, okupljajući oko sebe sve društvene slojeve nezadovoljne monopolističkim kapitalizmom. Partija radničke klase ima ovdje funkciju da potiče i razvija neposredne inicijative i samodjelatnost klase, njeno samoupravljanje.

Dio Caratanove knjige pod naslovom *Klasa i partija* bavi se ne samo zanimljivim, već i za SKJ aktualnim pitanjima odnosa klase i partije kao njene avangarde u daljnjem razvoju revolucionarnog procesa. Stoga se u prvoj raspravi tog bloka i bavi Lenjinovom koncepcijom partije ističući, što je posebno značajno, da ta partija mora biti *avangarda socijalne revolucije, kao epohalnog preobražaja*, a ne samo avangarda političke revolucije, jer dolazi do opasnosti da zamijeni klasu ako faza političke revolucije predugo traje. Najvažnijim aktualnim iskustvom Lenjinove teorije partije Caratan smatra postavljanje organizacionog pitanja kao bitno političkog. Mi bismo rekli da to znači i trajno postavljanje organizacionog pitanja u funkciju upravo epohalne, socijalne revolucije, odgovarajuće transformacije avangarde prema potrebama postavljanja revolucionarnog preobražaja društva.

U toku priprema X kongresa SKJ i veoma opsežnih i inspirativnih diskusija i Caratan se bavio teorijskim problemima komunističke organizacije u raspravi *Hegemonija radničke klase i jačanje partije*. Tu se javlja nova uloga partije koja djeluje *unutar klase* kao njen vodeći dio i bori se za pobjedu svog programa u cjelini društva. Tako SKJ nastavlja i razvija osnovne koncepcije partije revolucije Marxa i Lenjina. U takvom razvoju politička partija proletarijata zaista postaje organizirani oblik klasne svijesti, jer se u njoj nalaze i oni koji joj pripadaju po svom socijalnom položaju i oni koji joj pripadaju po svom političkom (idejnom) opredjeljenju. No to ne znači odricanje od činjenice da upravo društveni interes modernog, industrijskog proletarijata nosi socijalni prevrat. Stoga se postavlja kao važan zadatak određivanje društvenog bića naše radničke klase, ne zbog akademskih razloga postizanja teorijske preciznosti, već stoga »što je stupanj emancipacije te empirijski određene radničke klase najbolji indeks socijalizma. Mogli bismo reći i jedini postojeći«, upozorava Caratan.

U raspravi *Savez komunista i samoupravljanje* Caratan promatra SKJ u genezi komunističke partije, kao partije revolucije u dosadašnjoj povijesti socijalizma. Osnovna odrednica za to jest teza da je *odlučnom orijentacijom na samoupravljanje u Jugoslaviji izvršen prelaz iz faze političke revolucije u fazu*

ostvarivanja socijalne revolucije. SKJ je prva partija proletarijata koja je došla do faze kada socijalnu revoluciju treba iz faze generalnog programa dovesti u fazu operacionalizacije, pretakanja u praksu. Stoga je izuzetno važan zadatak traženje organizacionih rješenja koja će odgovarati zadatku partije u fazi izgradnje odnosa socijalističkog samoupravljanja.

Zaključujući prikaz Caratanove višeslojno poticajne knjige treba reći da ona, pisana rukom politologa, veoma inspirativno potiče historičara na interdisciplinarnost u pristupu istraživanju povijesti komunističkog pokreta i jugoslavenske revolucije u koordinatama svjetskog procesa borbe za socijalizam, na traženje i isticanje onih elemenata povijesne prakse proletarijata na ovom tlu koji su autentični doprinos procesu epohalnog socijalnog prevrata.

Stanislava Koprivica-Oštrić

DUŠAN M. BOŠKOVIC, Stanovišta u sporu, Beograd 1981, 175 str.

Knjiga Dušana M. Boškovića »Stanovišta u sporu« zaslužuje pažnju zbog najmanje dvaju razloga: jednog, historijsko-informativnog, i drugog, metodološki-metodičkog, dakle načina dekodiranja naslovljenog problemu na razini diskursa.

I dok je novost informacije u osvjetljavanju jugoslavenske kulturno-duhovne zbiljnosti pedesetih godina putem reaktualizacije fenomena spora kao pronosnika divergentnih stajališta i teorijskih dijaloga, diskurs se nadaje ne kao sredstvo već (u heideggerovskom smislu »jezik govori«) kao sustav značenja koji u sadržaj unosi i vlastiti smisao. Autor se, naime, upustio u jednu, za naše duhovno obzorje, vrlo rijetku avanturu: da filozofijsko-književnu problematiku, uz osobni selektivni izbor, artikulira posredstvom problema govora kao paradigmatičkog oblika ideologije, ideologijskog diskursa.

I dok se u teorijskoj misli tek naviještaju prvi koraci u prilog znanstvenom utemeljenju filozofije jezika kao pretpostavke razumijevanja diskursa (N. Miščević, S. Žižek i dr.), autor diskurs upotrebljava kao metodu analize duhovnih previranja očitovanih u časopisnoj građi pedesetih godina, točnije, u srpsko-hrvatskoj periodici od 1950. do 1960. godine.¹

Kritika sovjetske koncepcije političkog sistema u cjelini, a kulture posebno, jest označitelj historijskog vremena u kojem se zapodjenuo razgovor o odnosu kulture i politike, odnosno o mogućoj slobodi kulturnog, duhovnog stvaralaštva kao zbiljskoj alternativni sistema koji odjelovljuje socijalizam. Otvaranje razgovora implicitno podrazumijeva različita, često posve suprotna stajališta te iznosi na svjetlo kategoriju spora — sporova, kojima Bošković daje prednost u odnosu na mišljenja njegovih sudionika. Zašto? Jedan od mogućih odgovora bio bi: i egzistencija sporova sadrži u sebi određeni odnos političke i kulturne

¹ I podnaslov knjige glasi: Stanovišta i sporovi o slobodi duhovnog stvaralaštva u srpsko-hrvatskoj periodici 1950—1960.